

Людмила Карамушка

ВІДМІННОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ МЕНЕДЖЕРІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЇХНІЙ ЗВ'ЯЗОК З ПСИХІЧНИМ ЗДОРОВ'ЯМ

Карамушка Людмила. Відмінності копінг-стратегій менеджерів та працівників організацій в умовах війни та їхній зв'язок з психічним здоров'ям. На основі емпіричного дослідження встановлено, що існують статистично значущі відмінності між менеджерами та працівниками організацій щодо використання копінг-стратегій в умовах війни (керівники переважають працівників щодо використання активної та продуктивної копінг-стратегії «орієнтація на вирішення завдання», однак працівники переважають керівників щодо застосування пасивної та непродуктивної копінг-стратегії «спрямованість на емоції»). Також виявлено, що різні копінг-стратегії по-різному пов'язані із складовими психічного здоров'я менеджерів і працівників: а) копінг-стратегії «орієнтація на вирішення завдання» та «соціальне відволікання» мають «позитивний статус» (оскільки сприяють посиленню більшості складових психічного здоров'я, як у менеджерів, так і працівників організацій); б) копінг-стратегія «спрямованість на емоції» має «негативний» статус (оскільки обумовлює зниження багатьох складових психічного здоров'я, яку менеджерів, так і у працівників); в) копінг-стратегії «уникнення» та «відволікання» мають «амбівалентний» статус (оскільки по-різному впливають на складові психічного здоров'я менеджерів та працівників).

Ключові слова: російсько-українська війна, організації, менеджери, працівники, копінг-стратегії, види копінг-стратегій, психічне здоров'я, компоненти психічного здоров'я, негативні психічні стани, позитивне психічне здоров'я, локус контролю здоров'я.

Karamushka, Lyudmila. Differences in coping strategies of managers and employees of organizations in war conditions and their relationship with mental health. On the basis of empirical research, it was established that there are statistically significant differences between managers and employees of organizations regarding the use of coping strategies in war conditions (managers prevail over employees regarding the use of an active and productive coping strategy «task-solving orientation», however, employees prevail over managers regarding the use of passive and unproductive coping strategy «focus on emotions»). It was also found that various coping strategies are differently related to the components of mental health of managers, leaders and employees: a) coping strategies «task-solving orientation» and «social distraction» have a «positive status» (because they contribute to strengthening most components of mental health, both in managers and employees of organizations); b) the coping strategy «orientation on emotions» has a «negative» status (because it leads to a decrease in many components of mental health, both in managers and in employees); c) coping strategies «avoidance» and «distraction» have an «ambivalent» status (since they affect the mental health of managers and employees in different ways).

Key words: Russian-Ukrainian war, organizations, managers, workers, coping strategies, types of coping strategies, mental health, components of mental health, negative mental states, positive mental health, locus of health control.

Вступ. Одним із ресурсів підтримки та збереження психічного здоров'я персоналу організацій в умовах війни рф проти України можуть виступати копінг-стратегії.

Аналіз літератури свідчить про те, що вивчення копінг-стратегій є важливою складовою проблеми, яка стосується стрес-долаючої поведінки (Lazarus, & Folkman, 1984). При цьому важливо враховувати, що копінг-стратегії можуть вивчатись, як у контексті повсякденних стресових ситуацій, так і в контексті реакцій на надзвичайні, що перевищують ресурси людини, вимоги (Compas, Connor, Osowiecki & Welch, 1997). До останніх стресових ситуацій, зокрема, відноситься і війна.

Аналіз літератури свідчить про те, що проблема *вивчення копінг-стратегій в умовах війни* знайшла певне відображення в літературі. Це стосується дослідження копінг-стратегій студентів під час повітряних атак в Югославії (Gavrilovic et al., 2003), особливостей використання адаптивних копінг-стратегій в умовах війни та військової блокади в секторі Газа (Hammad & Tribe, 2021), аналізу копінг-стратегії молоді, яка пережила травму в умовах військового конфлікту в Конго (Cherewick et al., 2015).

Щодо дослідження особливостей *копінг-стратегій під час війни в Україні*, то можна назвати кілька досліджень, які присвячені цій проблемі. Так, проведено дослідження копінг-стратегій як фактору позитивної адаптації вимушених мігрантів (ВПО) на початку війни рф проти України, яка розпочалась у 2014 році (Богучарова & Ткаченко, 2016), в якому показано незрілість переважної більшості копінг-стратегій у ВПО. Вивчено копінг-стратегії учасників бойових дій в зоні АТО, в результаті чого виявлено прямий зв'язок ПТСР з негативними копінг-стратегіями та прямий зв'язок з позитивними копінг-стратегіями (Турецька & Штольцель, 2016). Проведено аналіз преференцій та динаміки використання копінг-стратегій цивільним населенням України у перші п'ятнадцять днів з початку воєнного конфлікту 2022 року, у процесі якого встановлено, що в умовах військового конфлікту в Україні в перші п'ятнадцять днів емоційно-орієнтовані копінг-стратегії були більш затребуваними, ніж проблемно-орієнтовані (Храбан, 2022).

Аналіз зарубіжної літератури також свідчить про те, що серед вивчення психологічних наслідків війни вагоме місце займає проблема *впливу війни на психічне здоров'я населення*. Вона знайшла відображення в ряді досліджень, що стосуються психічних розладів населення під впливом військових конфліктів, які відбувалися в різних регіонах (Murthy & Lakshminarayana, 2006; Priebe, Bogic, Ajdukovic, et al., 2010; Pierce, 1997 та ін.).

Щодо впливу війни на вияви психічного здоров'я персоналу вітчизняних організацій в умовах широкомасштабного вторгнення рф в Україну, то досліджено особливості впливу російсько-української війни на студентів університету та персонал (Kurapov, Pavlenko, Drozdov, Bezliudna, Reznik & Isralowitz, 2022), здійснено аналіз основних компонентів психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2022), виявлено особливості потреб у психічному здоров'ї цивільних комбатантів в Україні (Bryant, Schnurr, & Pedlar, 2022).

Однак зв'язок відмінностей між копінг-стратегіями менеджерів та працівників організацій в умовах війни, а також зв'язок копінг-стратегій з психічним здоров'ям зазначених категорій персоналу *раніше не виступав предметом спеціального аналізу*.

Враховуючи актуальність та недостатню розробленість проблеми, нами визначено наступну **мету дослідження**: дослідити відмінності між копінг-стратегіями менеджерів та працівників організацій в умовах війни, а також проаналізувати зв'язок копінг-стратегій з психічним здоров'ям зазначених категорій персоналу

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати відмінності між копінг-стратегіями менеджерів та працівниками в умовах війни.

2. Проаналізувати особливості зв'язку копінг-стратегій з психічним здоров'ям у менеджерів та працівників організацій в умовах війни.

Методика та організація дослідження

Дослідження *копінг-стратегій* здійснювалося за допомогою методики «The Coping Inventory for Stressful Situations (CISS)» N.S, Endler, J.D. Parker (Endler&Parker,1990). Методика дає можливість дослідити такі копінг-стратегії: 1) «орієнтація на вирішення завдання» («активна» та «продуктивна» копінг стратегію); 2) «соціальне відволікання» («активна» та «напівпродуктивна» копінг-стратегія); 3) «спрямованість на емоції» («пасивна» та «непродуктивна» копінг-стратегія); 4) «уникнення» («пасивна» та непродуктивна копінг-стратегія); 5) «відволікання» («пасивна» та «непродуктивна» копінг-стратегія).

Для вивчення структурних компонентів психічного здоров'я персоналу організацій, які були виділені нами на попередні етапах дослідження (Карамушка, 2021), використовувались такі методики:

а) Методика «Самооцінка тривожності, фрустрованості, агресивності та ригідності» (Карамушка, 2018) для дослідження емоційного компоненту психічного здоров'я;

б) «Шкали позитивного психічного здоров'я» (Positive Mental Health Scale (PMH-scale) J. Lukat, J.Margraf, R. Lutz, W.M. van der Veld, E.S.Becker (адаптація Л.М. Карамушки, О.В. Креденцер, К.В.Терещенко (Lukat, Margraf, Lutz, van der Veld&Becker, 2016; Карамушка, Терещенко& Креденцер, 2022) для вивчення рефлексивно-особистісного компонента психічного здоров'я;

в) «Опитувальник для вимірювання локус контролю здоров'я» (Multidimensional Health Locus-of-Control Scales) (Kassianos, Symeou & Ioannou, 2016) для аналізу операційно-функціонального компонента психічного здоров'я.

Зазначені методики давали можливість діагностувати такі важливі, на наш погляд, компоненти та показники психічного здоров'я, які були значущими в період війни:

а) негативні психічні стани (тривожність, фрустрованість, агресивність, ригідність);

б) позитивну спрямованість психічного здоров'я (віра в себе, в свої можливості, здатність переборювати труднощі тощо) на відміну від негативної спрямованості;

в) різні види локус контролю здоров'я («внутрішній» локус контролю, контроль «могутніми іншими», контроль «випадку») з усвідомленням особливої значущості «внутрішнього» локус контролю для подолання важких стресових ситуацій в умовах війни.

Для обробки отриманих даних використовувалась програма SPSS (22 версія) (описові статистики; порівняння середніх та кореляційний аналіз).

Вибірка дослідження. Вибірку склали 344 особи з Центральної України; з них 80,8% жінок та 19,2% чоловіків. Вік респондентів мав такі показники: $M = 39,1$, $SD = 15,8$. 7,0% респондентів мали середню або професійно-технічну освіту, 84,3% – вищу освіту, 8,7% – аспіранти або наукові ступені. 25,0% із респондентів були менеджери, 75,0% – працівники. Дослідження проводилось у 2022 році. Опитування здійснювалось за допомогою Google Forms.

Результати дослідження та їх обговорення

Насамперед, розглянемо результати дослідження, які стосуються *першого завдання*, спрямованого на вивчення відмінностей між копінг-стратегіями менеджерів та працівників (табл.1).

Як свідчать дані, наведені в табл.1, існують *відмінності між менеджерами та працівниками організацій* щодо рівня вираженості окремих копінг-стратегій. Менеджери та співробітники мали статистично значущі відмінності за такими копінг-стратегіями, як «орієнтація на вирішення завдання» ($F = 15,315$, $df = 1$, $p = 0,000$) та «спрямованість на емоції» ($F = 2,740$, $df = 1$, $p = 0,05$). Суть виявлених відмінностей проявляється в тому, що менеджери переважають працівників щодо використання копінг-стратегії «орієнтація на

вирішення завдання», в той час, як працівники переважають менеджерів стосовно використання копінг-стратегії «спрямованість на емоції».

Таблиця 1

Вираженість копінг-стратегій персоналу організацій в умовах війни (описові статистики та порівняння середніх у менеджерів та працівників)

Копінг-стратегії	Менеджери (кількість=86)		Працівники (кількість=258)		F	p
	M	SD	M	SD		
«Орієнтація на вирішення завдання»	3.95	0.53	3.69	0.54	15.315	0.003
«Соціальне відволікання»	3,45	0.70	3,43	0,82	0,54	0,812
«Уникнення»	3.22	0.57	3,18	0.57	0.28	0.592
«Відволікання»	2.85	0.76	3,00	0.70	0.099	0.753
«Спрямованість на емоції»	2.85	0.76	3.00	0.70	2.740	0.099

Це свідчить, на наш погляд, про те, що працівники організацій потребують певної трансформації у використанні зазначених копінг-стратегій: зниження використання копінг-стратегії «спрямованість на емоції» (яка є «пасивною» та «непродуктивною») і водночас посилення використання копінг-стратегії «орієнтація на вирішення завдання» (яка є «активною» та «продуктивною»).

Далі звернемося до даних, які стосуються результатів виконання **другого завдання дослідження**, спрямованого на визначення особливостей зв'язку копінг-стратегій з психічним здоров'ям у менеджерів та працівників організацій в умовах війни.

У процесі дослідження встановлено, що копінг-стратегії, які використовують менеджери та працівники організацій в умовах війни, мають, як позитивний, так і негативний статистично значущий зв'язок з компонентами психічного здоров'я (табл.2). При цьому суттєвим є те, що окремі копінг-стратегії мають однаковий статистично значущий зв'язок на рівні менеджерів та працівників, а деякі копінг-стратегії виявляють себе по різному у менеджерів та працівників.

Розглянемо спочатку копінг-стратегії, які мають в цілому однаковий зв'язок з психічним здоров'ям персоналу, як на рівні менеджерів, так і на рівні працівників організацій. Це стосується таких копінг-стратегій, як «орієнтація на вирішення завдання», «соціальне відволікання» та «спрямованість на емоції».

Що стосується таких копінг-стратегій, як **«орієнтація на вирішення завдання»**, що встановлено статистично значущий зв'язок з багатьма складовими психічного здоров'я. При цьому суттєвим є те, що встановлені закономірності є практично однаковими, як для менеджерів, так і для працівників. Так, виявлено негативний статистично значущий зв'язок з емоційним компонентом – підвищення вираженості цієї копінг-стратегії знижує вияви таких негативних емоційних станів, як «тривожність» та «фрустрованість» ($p < 0,01$; $p < 0,001$). Водночас, констатовано позитивний кореляційний зв'язок між цією копінг-стратегією та рефлексивно-особистісним компонентом («позитивне психічне здоров'я») ($p < 0,001$) і операційно-функціональним компонентом («внутрішній контроль») ($p < 0,05$; $p < 0,001$). Це говорить про те, що ця копінг-стратегія, яка є «активною» і «продуктивною», відіграє важливу роль у забезпеченні психічного здоров'я під час війни як для менеджерів, так і для співробітників, що свідчить про доцільність її використання обома групами персоналу. Однак, вище ми говорили про те, що працівниками ця копінг-стратегія використовується менше порівняно з менеджерами. Тому навчання персоналу більш активному використанні такої копінг-стратегії, насамперед, працівниками, є одним із важливих завдань спеціальних тренінгових програм.

Подібна ситуація щодо зв'язку з психічним здоров'ям у менеджерів та працівників організацій спостерігається також і щодо копінг-стратегії **«соціальне відволікання»**.

Встановлено, що підвищення рівня вираженості цієї копінг-стратегії посилює вираженість рефлексивно-особистісного компоненту («позитивне психічне здоров'я») ($p < 0,01$; $p < 0,001$) та операційно-функціонального компоненту («внутрішній контроль» ($p < 0,05$; $p < 0,01$), «контроль могутніми іншими» ($p < 0,05$; $p < 0,001$). Отже, зазначена копінг-стратегія, яка є «активною» та «напівпродуктивною», є важливою в контексті забезпечення психічного здоров'я обох груп персоналу в умовах війни, тому необхідно навчати персонал організацій більш активно використовувати таку стратегію.

Таблиця 2

Зв'язок між копінг-стратегіями та компонентами психічного здоров'я менеджерів та працівників організацій в умовах війни (r)

Категорії персоналу	Тривожність	Фрустрованість	Агресивність	Ригідність	Позитивне психічне здоров'я	«Внутрішній контроль»	«Контроль могутніми іншими»	«Контроль випадку»
«Орієнтація на вирішення завдання»								
Менеджери	-0,372**	-0,348***	-	-	0,588***	0,261*	-	-
Працівники	-0,227***	-0,285***	-	-	0,421***	0,263***	-	-
«Соціальне відволікання»								
Менеджери	-	-	-	-	0,251**	0,270*	0,249*	-
Працівники	-	-	-	-	0,384***	0,182**	0,271***	-
«Спрямованість на емоції»								
Менеджери	0,609***	0,578***	-	0,480***	-0,284**	-	-	-
Працівники	0,690***	0,721***	0,319***	-	0,463***	-	-	0,294***
«Уникнення»								
Менеджери	-	-	-	-	-	0,414***	-	-
Працівники	-	-	-	-	0,346***	0,174**	0,292***	0,169***
«Відволікання»								
Менеджери	0,318**	0,239*	-	-	-	0,345***	-0,200**	-
Працівники	-	-	-	-	0,149*	-	-	0,235***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Щодо копінг-стратегії «спрямованість на емоції», то тут виявлено негативний статистично значущий зв'язок, як у менеджерів, так і працівників, з багатьма складовими психічного здоров'я. Це проявляється в тому, що посилення такої копінг-стратегії підвищує вираженість «тривожності» та «фрустрованості» в обох груп ($p < 0,001$), також підвищує «агресивність» у працівників ($p < 0,001$) та «ригідність» у менеджерів ($p < 0,001$). Водночас така копінг-стратегія знижує позитивне психічне здоров'я, як у менеджерів, так у працівників ($p < 0,01$; $p < 0,001$). Це говорить про те, що така копінг-стратегія, яка є «пасивною» та «непродуктивною», є дуже небажаною в умовах війни. Тому важливим є навчання персоналу організацій умінням саморегуляції, профілактики негативних емоцій тощо.

Тепер проаналізуємо копінг-стратегії, які по різному проявляють себе в контексті зв'язку з психічним здоров'ям у менеджерів та працівників організацій. Мова йде про такі копінг-стратегії, як «уникнення» та «відволікання».

Так, стосовно копінг-стратегії «уникнення» можна говорити про те, що вона має позитивний статистично значущий зв'язок з певними складовими психічного здоров'я, однак у менеджерів і працівників це проявляється по різному. Так, у працівників по мірі посилення використання цієї копінг-стратегії спостерігається підвищення позитивного психічного здоров'я ($p < 0,001$), а також підвищення всіх видів локус контролю здоров'я («внутрішнього локус контролю» ($p < 0,01$), «контролю могутніми іншими» ($p < 0,001$) та

«контролю випадку» ($p < 0,001$). В той час, як у менеджерів по мірі посилення використання цієї копінг-стратегії спостерігається посилення лише «внутрішнього локус контролю». Тобто, використання цієї копінг-стратегії діє по різному на різні категорії персоналу організацій.

Стосовно *копінг-стратегії «відволікання»*, то тут також спостерігаються певні відмінності між менеджерами та працівниками організацій (на рівні виявлених позитивного та негативного статистично значущих зв'язків між цією копінг-стратегією та складовими психічного здоров'я). Так, посилення цієї копінг-стратегії у менеджерів підвищує вияв у них «тривожності» ($p < 0,01$), «фрустрованості» ($p < 0,05$) та «внутрішнього локус контролю» ($p < 0,001$), однак, знижує вияви «контролю могутніми іншими» ($p < 0,01$). В той же час, для працівників характерна така закономірність: по мірі вираженості цієї копінг-стратегії у них підвищується рівень вираженості позитивного психічного здоров'я ($p < 0,05$) та використання «контролю випадку» ($p < 0,001$). Отже, ми знову бачимо, як і в ситуації з копінг-стратегією «уникнення», «амбівалентний» вплив цієї копінг-стратегії на психічне здоров'я різних категорій персоналу.

Наявність такої «амбівалентної» позиції копінг-стратегій «уникнення» та «відволікання» стосовно менеджерів та працівників організацій можна пояснити, на наш погляд, їхніми різними функціонально-рольовими позиціями в організації, що особливо знаходить відображення в умовах війни. Це має враховуватися у процесі управління організаціями та у процесі навчання персоналу.

Висновки:

1. Існують відмінності між менеджерами та працівниками організацій щодо використання ними копінг-стратегій: керівники мають вищі оцінки щодо використання копінг-стратегії «орієнтація на вирішення завдання», в той час, як працівники організацій мають вищі оцінки щодо копінг-стратегії «спрямованість на емоції».

2. Різні копінг-стратегії по-різному пов'язані із компонентами та складовими психічного здоров'я менеджерів та працівників в умовах війни:

а) копінг-стратегії «орієнтація на вирішення завдання» та «соціальне відволікання» мають позитивний зв'язок з усіма або більшістю компонентів психічного здоров'я, як менеджерів, так і працівників організацій, що свідчить про «*позитивний*» статус цих копінг-стратегій;

б) копінг-стратегія «спрямованість на емоції» має виражений негативний зв'язок із багатьма складовими психічного здоров'я, які відносяться до різних компонентів, як менеджерів, так і працівників, що засвідчує її «*негативний*» статус;

в) копінг-стратегії «уникнення» та «відволікання» мають «*амбівалентний*» статус, тобто мають різний вплив на складові психічного здоров'я менеджерів та працівників.

3. Підвищити використання «активних» та «продуктивних» копінг-стратегій менеджерами та працівниками організацій можна в результаті проведення спеціальних вебінарів з означеної проблеми, а також он-лайн і оф-лайн груп психологічної підтримки та індивідуальних психологічних консультацій, які можуть проводитися психологічними службами організацій.

Перспективи дослідження полягають у вивченні впливу копінг-стратегій на посттравматичне зростання персоналу організацій.

Література

1. Богучарова, О.І., & Ткаченко, Н.В. (2016). Копінг-стратегії як фактор «позитивної» адаптації вимушених мігрантів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Психологія»*. Вип. 22. С.27-36.
2. Карамушка, Л. (Ред.) (2021). *Психолого-організаційні детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості: монографія* (2021). Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко [та ін.]; Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. URL: [http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20\(1\).pdf](http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20(1).pdf)
3. Карамушка, Л.М. (Ред.). (2018). *Психологічні технології підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості: монографія*.

/Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко [та ін.] [Електронний ресурс]. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. URL: : http://lib.iitta.gov.ua/712691/ISBN_978-966-97846-6-7

4. Карамушка, Л., Терещенко, К., & Креденцер, О. (2022). Адаптація українській вибірці методик «The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)» та «Positive Mental Health Scale (PMH-scale)». *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3-4 (27), 85-94.
5. Карамушка, Л.М., Креденцер, О.В., Терещенко, К.В., Лагодзінська, В.І., Івкін, В.М., & Ковальчук, О.С. (2022). Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1 (25), 62-74. DOI:<https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7>
6. Турецька Х.І., & Штольцель Ю.В. (2016). Особливості копінг-стратегій учасників в бойових дій в зоні АТО. *Психологія і особистість*. 2 (10), част. 2, 136-144.
7. Храбан, Т.Є. (2022). Преференція використання копінг-стратегій цивільним населенням України у перші п'ятнадцять днів з початку воєнного конфлікту 2022 року. *Insight: the psychological dimensions of society.*, 7. С.59–74.
8. Bryant, R. A., Schnurr, P. P., & Pedlar, D. (2022). Addressing the mental health needs of civilian combatants in Ukraine. *The Lancet Psychiatry*, 9(5), 346–347.
9. Cherewick, M. at al. (2015). Coping among trauma-affected youth: a qualitative study. *Conflict and health*, 9, 35. <https://doi.org/10.1186/s13031-015-0062-5>
10. Compas, B. E., Connor, J., Osowiecki, D., & Welch, A. (1997). Effortful and involuntary responses to stress: Implications for coping with chronic stress. *Coping with chronic stress* / Ed. B. J. Gottlieb. New York, 105-130.
11. Endler, N. S., & Parker, J. D. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (5), 844–854. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.5.844>
12. Hammad, J., & Tribe, R. (2021). Adaptive coping during protracted political conflict, war and military blockade in Gaza. *International review of psychiatry (Abingdon, England)*, 33(1-2), 56–63. <https://doi.org/10.1080/09540261.2020.1741257>
13. Gavrilovic, J. at al. (2003). Coping strategies in civilians during air attacks. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal for Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services*, 38 (3), 128–133. <https://doi.org/10.1007/s00127-003-0612-9>
14. Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.20848>
15. Lazarus R. S., & Folkman S. (1984). Stress, appraisal, and coping. New York.
16. Kassianos, A.P., Symeou, M. & Ioannou, M. (2016). The health locus of control concept: Factorial structure, psychometric properties and form equivalence of the Multidimensional Health Locus of Control scales. *HealthPsychologyOpen*. <https://doi.org/10.1177/2055102916676211>
17. Lukat, J, Margraf, J., Lutz, R., van der Veld, W. M., & Becker, E S. (2016). Psychometric properties of the Positive Mental Health Scale (PMH-scale). *BMC Psychology*, 4: 8. doi:10.1186/s40359-016-0111-x
18. Murthy, R.S. & Lakshminarayana, R. (2006). Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*, 5(1), 25-30.
19. Priebe, S., Bogic, M., Ajdukovic, D., et al. (2010). Mental disorders following war in the Balkans: a study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry*, 67, 518-28. DOI:10.1001/archgenpsychiatry.2010.37
20. Pierce, P.F. (1997). Physical and emotional health of Gulf War veteran women. *Aviation, Space, and Environmental Medicine*. 68(4), 317-21.

References

1. Bogucharova, O. I., & Tkachenko, N. V. (2016). Koping-strategii yak faktor «pozytyvnoi» adaptatsii vymushenykh migrantiv [Coping strategies as a factor in positive adaptation of forced migrants]. *Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu. Seria «Psykhologia»*. 22, 27-36. [In Ukrainian]
2. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, K., Ivkin, & V., Lagodzinska, V. (2021). *Psykhologo-organizatsiini determinanty zabezpechennya psykhologichnogo zdorovya personalu osvitnikh organizatsii v umovakh sotsialnoi napruzhenosti [Psychological and organizational determinants of psychological health of the staff of educational organizations in conditions of social tension]*. Vydavets Viktoriya Kundelska, 2021. [http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20\(1\).pdf](http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20(1).pdf) [In Ukrainian]
3. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, K., Ivkin, & V., Lagodzinska, V. (2018). *Psykhologichni tekhnologii pidgotovky osvitnogo personalu do rozvytku organizatsiinoi kultury v*

umovakh sotsialnoi napruzhenosti [Psychological technologies for training educational staff for the development of organizational culture in conditions of social tension]. [In Ukrainian]

4. Karamushka, L., Tereschenko, K., & Kredentser, O. (2022). Adaptatsia na ukraïnskii vybirtsi metodyk «The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)» ta «Positive Mental Health Scale (PMH-scale)» [Adaptation on the Ukrainian sample of The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB) and Positive Mental Health Scale (PMH-scale)]. *Organizatsiina psykholohia. Ekonomichna psykholohia*, 3-4(27), 85-94. [In Ukrainian]

5. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, K., Lagodzinska, V., Ivkin, V., & Kovalchuk, O. (2022). Osoblyvosti psykhichnogo zdorovya personalu osvitynikh ta naukovykh organizatsii v umovakh viiny [Features of mental health of the staff of educational and scientific organizations in the conditions of war]. *Organizatsiina psykholohia. Ekonomichna psykholohia*, 1(25), 62-74. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7> [In Ukrainian]

6. Turetska Kh. I., & Shtoltzel Yu. V. (2016). Osoblyvsti koping-strategii uchasnykiv v boiovykh dii v zoni ATO [Peculiarities of the coping strategies of combatants in the ATO zone]. *Psykholohia i osobystist*. 2(10), part 2, 136-144. [In Ukrainian]

7. Khraban, T. Ye. (2022). Preferentsia vykorystannya koping-strategii tsyvilnym naselennyam Ukrayiny u pershi pyatnadtsyat dniv z pochatku voyennogo konfliktu 2022 roku [The coping styles preferred by the civilian population of Ukraine during the first fifteen days from the beginning of the military conflict in 2022]. *Insight: the psychological dimensions of society*, 7, 59-74. [In Ukrainian]

8. Bryant, R. A., Schnurr, P. P., & Pedlar, D. (2022). Addressing the mental health needs of civilian combatants in Ukraine. *The Lancet Psychiatry*, 9(5), 346-347.

9. Cherewick, M. et al. (2015). Coping among trauma-affected youth: a qualitative study. *Conflict and health*, 9, 35. <https://doi.org/10.1186/s13031-015-0062-5>

10. Compas, B. E., Connor, J., Osowiecki, D., & Welch, A. (1997). Effortful and involuntary responses to stress: Implications for coping with chronic stress. *Coping with chronic stress*, 105-130.

11. Endler, N. S., & Parker, J. D. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 844-854. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.5.844>

12. Hammad, J., & Tribe, R. (2021). Adaptive coping during protracted political conflict, war and military blockade in Gaza. *International review of psychiatry (Abingdon, England)*, 33(1-2), 56-63. <https://doi.org/10.1080/09540261.2020.1741257>

13. Gavrilovic, J. et al. (2003). Coping strategies in civilians during air attacks. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal for Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services*, 38(3), 128-133. <https://doi.org/10.1007/s00127-003-0612-9>

14. Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.20848>

15. Lazarus R. S., & Folkman S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*.

16. Kassianos, A. P., Symeou, M. & Ioannou, M. (2016). The health locus of control concept: Factorial structure, psychometric properties and form equivalence of the Multidimensional Health Locus of Control scales. *Health Psychology Open*. <https://doi.org/10.1177/2055102916676211>

17. Lukat, J, Margraf, J., Lutz, R., van der Veld, W. M., & Becker, E S. (2016). Psychometric properties of the Positive Mental Health Scale (PMH-scale). *BMC Psychology*, 4(8). <https://doi.org/10.1186/s40359-016-0111-x>

18. Murthy, R.S. & Lakshminarayana, R. (2006). Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*, 5(1), 25-30.

19. Priebe, S., Bogic, M., Ajdukovic, D., et al. (2010). Mental disorders following war in the Balkans: a study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry*, 67, 518-28. <https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2010.37>

20. Pierce, P. F. (1997). Physical and emotional health of Gulf War veteran women. *Aviation, Space, and Environmental Medicine*. 68(4), 317-21.

Відомості про автора

Карамушка Людмила, дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Karamushka, Liudmyla, Academician of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Head,
Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the
NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-3419>

E-mail: LKARAMA01@gmail.com

Отримано 15 травня 2023 р.
Рецензовано 29 травня 2023 р.
Прийнято 5 червня 2023 р.